

Д.Ә. Балтабай¹,
Зеки Каймаз²

¹Д.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан

²Ege университеті, Измир, Түркия
(E-mail: baltabayev.dosjan@mail.ru, zekikaymaz_19@hotmail.com)

«Шежіре-и теракиме» тарихи еңбегіндегі топонимдердің этнографиялық сипаты

Аңдатпа. Тіл білімінде топонимдердің лексика-семантикалық мәнін айқындау, этнографиялық сипатын саралау, оларды этимологиялық жақтан талдау қашан да ерекше маңызға ие. Жалқы есімдерді семантикалық қырынан ғана емес, оларды ұлт дүниетанымымен, салт-санасымен, мәдениетімен, ғасырлар бойғы тарихымен байланыста қарау тілдің танымдық қызметінің зор екендігін көрсетеді. Зерттеу мақалада «Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін Талас, Жайық, Сайрам, Сыр, Талғар секілді жер-су атауларына семантикалық талдау жасалып, этимологиясына қатысты тұжырымдар берілген, этнографиялық сипаты сараланады. Олардың ауыспалы не тура мағынадағы қолданысы, түркі тілдері арасындағы, өзге де тілдер арасындағы фонетикалық өзгешеліктері мен морфологиялық ерекшеліктеріне назар аударылады. Фонетикалық талдау кезінде дыбыстық сәйкестіктерге (варианттылық), морфологиялық талдау барысында түбір, қосымшалардың жасалуына ерекше мән беріліп, тарихи тұрғыда зерттеледі. Сонымен бірге, аталған топонимдердің бүгінгі күндегі қолданысына, мағыналық жақтарына (семантикалық жақындығы мен алшақтығына) салыстырмалы талдаулар жүргізіледі. Аталған тарихи шығарма орта ғасырлық шағатай жазба ескерткіштерінің бірі болғандықтан, оның лексикалық қабатында түркі тілдеріне ортақ тілдік бірліктер молынан кездеседі. Оларға диахронды, синхронды талдаулар жүргізу арқылы қыпшақ тобы мен оғыз тобына жататын түркі тілдері арасындағы лингвистикалық ерекшеліктер қарастырылады. Зерттеу барысында алтаист, түркітанушы ғалымдардың зерттеулері, ғылыми пікірлері негізге алынып ғылыми-теориялық тұжырымдар беріледі. Топонимдердің этнографиялық сипатын зерделеу, тарихи шығу тегін анықтау, бүгінгі күндегі қолданылу аясын көрсету, олардың ұлт санасындағы көрінісін ғылыми негізде зерттеу мақаланың өзектілігін аңғартады.

Түйін сөздер: топонимдер, гипотеза, семантика, диахронды талдау, тарихи шығарма.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-143-2-253-262>

Түсті: 17.11. 2022 / Жариялауға қабылданды: 10.04.2023

Кіріспе

Топонимдер еліміздің тыныс-тіршілігіне қажетті бағыт-бағдар беретін таңбалық қызметінен басқа үлкен қоғамдық-саяси маңызға ие болып, ұлттық, танымдық сипаттары алдыңғы орынға шықты. Жер-

су атаулары адамзат қоғамында ғана пайда болып, өмір сүріп, қызмет ететіндіктен, сол қоғамда болып жататын өзгерістерден тыс қала алмайды.

Қазіргі қазақ тіл білімінде ұлт, тіл, мәдениет арақатынастарының, өзара байланысының жаңаша антропоцентристік

парадигмада зерттелуі, ономастикалық материалдарды кешенді түрде, яғни қазақ халқының санасымен, дүниетанымымен, өмір сүрген табиғи ортасымен, ғасырлар бойғы қалыптасқан шаруашылығымен т.б. тұрғыда қарастыруға үлкен мүмкіндіктер беріп отыр. Қазақ тіліндегі өте бай ономастикалық қорда, соның ішіндегі географиялық жалқы есімдер жүйесінде қазақ этносына қатысты орасан мол этнотанымдық ақпараттар жинақталған. Осындай мол ақпараттық байлықты антропоцентристік парадигма аясында қарастыру зерттеушілерге қазақ жалқы есімінің онтологиялық табиғатын, көп қырлы ерекшеліктерін тану мен сипаттауға жаңа жол ашады. Антропоэзектік бағытта жүргізілетін лингвистикалық зерттеулердің бір нысаны ретінде қазақ топонимиясының аймақтық (регионалдық) жүйесін қарастыру, белгілі бір шектеулі аймақ жер-су аттарының сол өңірдің этномәдени, рухани тарихымен байланысын зерттеу болып табылады. Аймақтық топонимиялық материалдар сол аймаққа ғана тән лингвотарихи, этномәдени, этнотанымдық тарихына қатысты және сонымен бірге жалпы қазақ топонимиясына тән заңдылықтарды айшықтап, аражігін көрсетіп бере алады.

Зерттеу әдістері

Топонимдер құрамы мен құрылысы, семантикасы жағынан алуан түрлі. Олардың құрамында ежелгі заман мен ерте орта ғасыр, ортағасырлық және жаңа замандық жер-су атауларының болуы да тарихи құбылыс. Жалқы есімдерді этимологиялық тұрғыдан зерттеу мәселесі жалпы тіл білімінде бұрыннан қалыптасқан этимологиялық зерттеулердің әдістері мен тәсілдерін басшылыққа алу барысында орындалады. Ономастиканың барлық салалары сөз ретінде тілге тікелей қатысты болғандықтан, оларды зерттеудің әдістері мен тәсілдері тұтастай алғанда, ортақ тәсілге бағынышты келеді. Яғни тіл білімінің лексиканы зерттеуде қолданатын әдістері мен тәсілдері ономастикалық этимология зерттеулерінде де дерлік, тұтас қолданыс табады. Зерттеу мақалада дескриптивтік (сипаттама), тарихи-салыстырмалы (компаративтік), тарихи-салғастырмалы (типологиялық), фонетикалық, морфологиялық әдіс-тәсілдер негізге алынды [1, 4]. Қазақ тіліндегі жер-су атауларын зерттеген С.А. Аманжолов,

Т. Жанұзақ, А. Әбдірахманов секілді ғалымдардың зерттеулерімен бірге түркітанушы ғалымдардың да тұжырымдары, ғылыми пікірлері қамтылды. Мәселен, В.В. Радлов, А.М. Щербак, С.Е. Малов, В.В. Бартольд, М. Ряснен, Н.К. Дмитриев т.б. ғалымдардың еңбектері топонимдердің этнографиялық сипатын айқындауда, оларды лингвистикалық аспектіде талдауда теориялық материал ретінде қолданылды. Тарихи жазба ескерткіштер, тарихи жырлар тілінде кездесетін жер-су атауларын семантикалық жақтан талдау, этимологиясын айқындау, олардың тіліміздегі және санамыздағы көрінісін саралау қазіргі тіл білімінде өзекті болып саналады. Тілді байланыс құралы деңгейінде ғана емес, антропоэзектік деңгейде зерттеу – тілдің танымдық қызметінің, ұлттық кодты сақтаушы құрал екендігінің айқын дәлелі бола алады. Зерттеуде топонимдерді морфологиялық, фонетикалық жақтан талдап, оларды қазақ тілінің өз ішінде ғана емес, түркі тілдері арасындағы қолданысына, туыс емес тілдермен де ара қатынасына назар аударылды.

Топонимдерді зерттеу барысында орта ғасырлық шағатай тіліндегі тарихи еңбек нысан ретінде алынды. Ол – Әбілғазы Баһадүр ханның «Шежіре-и теракиме» еңбегі. Шығарма түркі халықтарына ортақ шығарма болғандықтан онда қазақ даласындағы жер-су атауларының көбісі кездеседі. Зерттеу барысында сондай топонимдерді іріктеп, оларды лингвистикалық аспектіде зерттеуді мақсат еттік. Бұған дейін еліміздегі топонимдердің этнографиялық ерекшеліктеріне, олардың этимологиясына қатысты зерттеулер А. Әбдірахмановтың «Топонимика және этимология», «Қазақстанның жер-су аттары», Қ. Өмірәлиевтің ««Қазықұрт» және оған қатысы бар топонимдер жайлы», Б.Т. Тасполатовтың «Қазықұрт топонимдері» (монография) еңбектерінде кеңінен жазылды. Ал жалпы жер-су атауларының зерттелуі алғаш түркітанушы ғалымдардың еңбегінен басталады. Жекелеген сөздердің этимологиясына қатысты материалдар В.В. Радловтың, П.М. Мелиоранскийдің, Л.З. Будаговтың, Н.А. Баскаковтың, А.Н. Кононовтың, Қ.Қ. Жұбановтың, І.К. Кеңесбаевтың еңбектерінде кездеседі.

Топонимдерді тілдік тұрғыда талдау кезінде тарихи морфология, тарихи фонетика, тарихи сөзжасам салаларына

қатысты іргелі зерттеулердің маңызы зор. Оның қатарына түркі тілдеріндегі сөз тудыру мәселесін зерттеген А. Гулям (өзбек), Т. Гарипов (башқұрт), А. Ысқақов, Ғ. Мұсабаев, А. Хасенова (қазақ), Б. Орузбаева (қырғыз) ғалымдардың монографияларын, докторлық диссертацияларын жатқызамыз. Сондай-ақ, көне жазба ескерткіштер тілін зерттеген ғалым С. Кляшторныйдың «Яксарт-Сыр-Дарья» атты мақаласында да қазақ топонимдерінің семантикасына қатысты маңызды ақпараттар кездеседі. Зерттеу мақаламыздың нысаны болған «Шежіре-и теракима» еңбегі, онда кездесетін барлық топонимдердің тарихы жайлы деректер түрік ғалымы З.К. Өлмездің «Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü)» зерттеуінде кеңінен қамтылған. Аталмыш еңбек қазақ даласында орналасқан көне қала атауларының, өзен-көл, тау атауларының тарихынан мол мағұлматтар береді.

Талқылау

Мақалада Әбілғазы Баһадүр ханның «Шежіре-и теракима» еңбегінде кездесетін кейбір топонимдердің семантикалық ерекшеліктер қарастырылып, олардың этнографиялық сипаты сараланған. Шағатай тілінде жазылған орта ғасырлық тарихи еңбектен қазақ даласында орналасқан ежелгі жер-су атауларының көпшілігін кездестіре аламыз. Себебі тарихи шығармада түркі рутайпаларының тарихы, олардың этностық болмысы, тұмыс-тіршілігінен хабар беретін құнды материалдар қамтылған. Сонымен қатар түркі халықтарына ортақ шағатай тілінде жазылған «Шежіре-и теракима» еңбегінің тілдік қабатын зерделей отырып, қыпшақ және оғыз тобына жататын түркі тілдерінің лингвистикалық табиғатын айқындауымызға болады.

XVII ғасырда жазылған «Шежіре-и теракима» еңбегінде кездесетін топонимдердің бірі – *Талас*. Мысалы: *Talaş – Talas ırtağı kıyısında kurulmuş bir şehir* (Талаш – Талас өзені бойында орналасқан қала) [2, 452 б.].

Талас – биіктігі 4488 метрлік Талас жотасынан басталып Жамбыл облысына дейін созылып жатқан өзен атауы. Өзеннің ұзындығы 420 км құрайды. Талас жотасының тарихи Талас (Тараз) қаласының аттары осы өзен атауынан алынған, өйткені өзен атының қойылуы бұлардан әлде қайда ерте, түркі-монғол тіл бірлігі заманынан бері. Аталған

сөзді этимологиялық жағынан талдайтын болсақ біршама ғылыми гипотезаларды негізге ала отырып тілдік талдаулар жүргізуімізге болады.

Сөз түбірі түркі-монғол тілдеріндегі *далай//талай* (теңіз, мұхит, көл, өзен) деген түбірге –з/с көптік жалғауы (кейде жаңа сөз тудыратын зат есім жұрнағы да болуы ықтимал) қосылып жасалған. *Талуу//талай* «теңіз» және «өзен» мағынасында көне түркі тілінде болған. *Талуу* сөзі «теңіз» мағынасында Күлтегін және Тоныкөк ескерткіштерінде бар [3, 425 б.]. Ал *Талай* сөзі XIII ғасырда жазылған Оғуз-намеде «өзен» мағынасында келеді: «Мұнда Утіл мурен деген бір *талай* бар ерді – «Здесь простирались воды реки, называемой Итилем [4, 39 б.]. А.М. Щербактың сөйлемді аударуы дәл емес, оны қазақшаға «Мұнда Еділ мурен деген бір өзен (талай) бар еді» (Здесь была одна река, называемая Итиль Муреном) мағынасында аударуымызға болады. Бұл контекстегі *талай* сөзі «өзен мағынасында қолданылып тұрғанына анық көреміз. *Талай* сөзі алтай, телеуіт, лебендин, шор, сойот, сағай, қатчы, күйерик сияқты түркі тілдерінде «теңіз», «көл», «өзен сағасы» мағынасында қолданылатынын В.В.Радлов өз зерттеулерінде көрсеткен [5, 878 б.].

Монғол тілінде *далай* сөзі «мұхит» және «үлкен, ірі» деген екі мағынаны білдіреді [6, 73 б.]. Сонымен аталған сөздің түбірі түркі-монғол тілдеріндегі *талай//тала//далай//дала* түбірінен шыққандығын анық көруімізге болады. Ал Талас сөзінің соңында келетін *с* көне түркі-монғол тілдерінде көптік жалғауы болуға тиіс [7, 57 б.]. Осыдан келіп *тала/ül* +с гидронимінің көне мағынасы «өзендер», «көлдер», «сулар» болып шығады.

Сонымен бірге көне Орхон-Енисей жазуларындағы *Талуу (талай)* сөзінің ерте орта ғасырдағы араб, парсы нұсқаларында Тараз болып айтылуы *лр* дыбыстарының ауысынан келіп шығады. Аталған дыбыстық сәйкестіктер түркітану ғылымында кеңінен белгілі. Оған М.Рясененнің еңбектерінен мынадай мысалдар келтіруімізге болады: «інжіл//інжір//инжир, залал//зарар, ханшал//ханджар (кинжал), герел//қарар (шешім) [8, 185 б.].

Ғалым Ф.Абдуллаев *таp//л* алмасуын көрсете келіп, бұл құбылыс *p* дыбысы дірілді болғандықтан, әлсіз дыбыс, сондықтан басқа дыбыстармен, соның ішінде *л* дыбысымен ауысатынын жазады [9, 137 б.].

Ғалым С.Аманжолов қазақ тілі говорларында *p//л*(немесе керісінше *л//p*) дыбыстарының алмасуы жайында мынадай пікірді көрсетеді:

«О чередование *p//л*. Оно связано словами *жал* в м. *жар* (помощь) и *шөлке* в м. *шөрке* (от русск. чурка). Такое же чередование имеется в западном диалекте. Например, слово *жора* там произносится, как *жола*. А это вполне нормально и легко объяснимо. Ибо слово *жола* происходит от основы *жол* (путь, дорога, правило и обычай).

Чередование *p* с *л* в словах южного диалекта *жал* и *шөлке* не совсем легко объяснить. Ибо литературное слово *елең* там, на юге, в Жуалинском районе произносят в виде *ерең*. Из этого можно сделать вывод, что чередование этих звуков на юге крайне неустойчиво. Но начало дифференциации или расщепления их относится к далекому прошлому. Еще у Махмуда Кашкари чередование *p* с *л* приписано тюркам. Древний город *T a л а с* племенем чигиль произносится, как *Тараз// Тіраз*. Мы знаем, что Мигиль относится к племенному союзу дулатов» [10, 244 б.]. Жоғарыда келтірілген мысалдар *p//л* немесе *л//p* дыбыстық алмасулары табиғи тілдік құбылыс екендігін көрсетеді. Олай болса Талас атауының Тараз болып аталуы заңды құбылыс.

Сөз соңындағы *з//с* дыбыстарының алмасуы түркі тілдеріне тән құбылыс. *З* дыбысы оғыз тобына жататын түркі тілдерінде тұрақты, ал қыпшақ тобындағы түркі тілдерінде *с* дыбысына айналады. Зерттеуші ғалым Қ.Өмірәлиев талданып отырған Талас сөзінің соңғы *-ас* компоненті фин-угор тілінде «өзен» деген мағынаны беретіндігін, «бұл сөз фин-угорлар мен түркі тілінің алтай дәуіріне ортақ белгі де болуы мүмкін» деген тұжырымын жазады [11, 82 б.]. Дегенмен ғалымның фин-угор тілдері мен түркі тілдері арасындағы ортақтықтар жайлы мұндай пікірін ғылыми гипотеза ретінде қарастырғанымыз жөн.

Келтірілген ғылыми тұжырымдарды негізге ала отырып, Талас сөзінің семантикасына қатысты *талай//далай*(түркі-монғол тілдеріне ортақ «су», «өзен» деген сөз)+*с*(түркі-монғол тілдеріндегі көптік мағынаны білдіретін көне жұрнақ) деген пікірді айтуымызға болады.

«Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін топонимдердің бірі – **Жайық**. Мысалы: *Oguz Hanning zamanımdın tä Çingiz Han zamanığaça Tin ve Etil ve Yayıq bu üç sunıng yakasında Kırçaqadın*

özge il yok irdi (Оғыз хан заманынан Шыңғыс хан заманына дейін Дон, Еділ, Жайық өзендерінің бойында қыпшақтардан өзге ел жоқ еді) [2, 134 б.].

Жайық – Батыс Қазақстан, Атырау облыстарын басып өтіп, Каспий теңізіне құятын өзен аты. Жайық өзенінің аты II ғасырда жазған грек ғалымы Птолемейдің еңбегінде *Даикс* түрінде кездеседі. Ғалым В.В. Бартольд бұл жайында былайша жазады: «Птоломею Волга известна только под ее финским названием Ра, Урал под турецким названием Даикс (Яик) [12, 9 б.]. Түркітанушы ғалым Н.К. Дмитриев бұл атау Византия авторы Менандр Протектордың (VI ғ) еңбегінде *Δαιχ* түрінде кездесетінін, оны *daix* деп оқу керек екенін, бұл сөз *йай* < *йаз* < *зас* деген етістік түбірінен жасалғанын айтады [13, 327 б.]. *Жайық* сөзінің этимологиясына біршама талдаулар жасағанда бұл пікірлердің ғылыми тұрғыда дұрыстығын көруімізге болады.

Аталған сөздің түбірі – *жай*. *Жаю*, *жайылу* етістігінің де түп төркіні осы сөзден шығады. Оған – *ық* жұрнағы қосылып, Жайық гидронимі жасалған. Тарихи жағынан *-ақ/ық*, *-қ/к*, *-ұқ/үк*, *-ик/ік* т.б. жұрнақтарының түркі тілдерінде өте өнімді болғандығын түркітанушы ғалым Э.В. Севортян көрсеткен [14, 110 б.]. Бұл жұрнақ арқылы көне түркі тілдерінде VII-XIV ғасырлар арасында *йантук* (склон горы), *тұрұқ* (стоянка), *йаңлұқ* (ошибка), *қонұқ* (ночлег), *йарұқ* (щель) т.б. сөздер жасалған [3, 384 б.]. Қазіргі түркі тілдерінде де бұл жұрнақ арқылы жасалған сөздер жүздеп кездеседі. Қазақ тіліндегі *ойық*, *орақ*, *тарақ*, *төсек*, *салық*, *қиық*, *қорық* т.б. сөздер құрамынан көре аламыз.

– *Ық* жұрнағы қосылу арқылы жасалған сөздер кейбір сын есім мен зат есімнің даму жолын көрсетеді. Жоғарыда көрсетілген *ойық*, *қиық*, *қорық* секілді сөздер сын есімдік және зат есімдік мағынаға қатар ие болғандықтан, оларды тек контексте ғана қай сөз табына жататынын аңғаруға болады. Бірақ бұл жұрнақтар қазір өнімсіз қосымшаға айналып, өзінің көрінісін зат есімдерде, сын есімдерде және топонимдерде сақтаған. Демек топонимдердің кейбірі лексиканың жалпы заңына бағынып, жаңа сөздер жасайды.

Еліміздегі Айрық, Жайық, Қорық сынды топонимдер бастапқы кезде зат есімдік те, сын есімдік те мағыналарда қолданылған. Ал Жайық сөзі қазірде әуелгі сын есімдік мағынадан зат есімге өтіп, одан бір объектінің жалқы атын білдіретін топонимге айналған.

Оның алғашқы сындық мағынасын бір түбірден тарайтын «жайылған, жайылыңқы» сөздері арқылы көрсетуге болады.

Атауы II ғасырдан белгілі Даик (Жайық) гидронимінің этимологиясысын талдай отырып, бұл маңда түркі тайпалары сол кездерде мекен еткендігін байқауымызға болады.

«Шежіре-и теракима» еңбегінде кездесетін топонимдердің бірі – *Сайрам*. Мысалы: *Oğuz Han Sayram ve Taşkendni özi qarap aldı* (Оғыз хан Сайрам мен Ташкентті өзі басып алды) [2, 138 б.].

Орта ғасырлардағы тарихи деректерге қарағанда Сайрам қаласы *Сайрам сув* деген өзеннің бойына орналасқан. Аталған сөздің мағынасы сумен байланысты болғандықтан, оның түбірі *сайыр* болуы мүмкін. Ал *сайыр//сайыз//саяз* бір түбірден тараған сөздер екендігі түркі тілдеріндегі *p//z* дыбыстарының сәйкестігінен анық көрінеді. *P//z* дыбыстарының сәйкестігіне қатысты ғылыми пікірлер, аталған дыбыстардың тарихи дамуына қатысты тұжырымдар Г. Рамстедт, В.В. Радлов, Н.К. Дмитриев, М. Рясенен секілді түркітанушы ғалымдардың зерттеулерінде толық зерттелген. Түркітанушы ғалымдар арасында *z* дыбысының *p* дыбысынан дамып шыққандығы жайлы гипотеза ғылыми негізде басымдыққа ие. Ендеше Сайрам атауының түбірі *Сайыр* алғашқы, ал *сайыз//саяз* одан кейін қалыптасқандығын аңғару қиын емес.

Монғол тілінде «қайырлау», «өзеннің суы тартылу» дегенді *сайыртах* деп атаған [15, 148 б.]. Монғол тілінде де сөз түбірі *сайр*, ал – *тах* компоненті қазақ тіліндегі – *ла +у* формасына сай келетін жұрнақ; бұл сөз *сайыз//саяз//тайыз* мағынасында монғол тілінде ротацизм формасында сақталған.

Сайрам атауындағы *сайыр* түбірінен кейін келетін жұрнақ бір компоненттен тұра ма, жоқ *a + m* жолымен жасалған ба, оны айту біраз ғылыми ізденісті, талдауды қажет етеді. Қырғыз тілінде сайроон сөзіне К.К. Юдахин сөздігінде мынадай анықтама берілген: «Сайроон – наносная мель, отмель; мелкое место в реке, удобное для переправы» [16, 622 б.].

Түркі тілдерінде *m/n* дыбыстарының алмаса беретінін ескерсек, қырғыз тіліндегі сайроон сөзі Сайрам атауымен бір сөз екенін байқаймыз. Сайрам атауы тұтасымен де, оның *сайр* деген компоненті де *сайыз* сөзінің көне формасы.

Аталған сөздің арғы түбірі *сай* болуы да ықтимал, өйткені татар тілінде *сай*

(неглубокий, мелкий; неглубоко, мелко); *сай елга* – неглубокая (мелководная) река; *сай чокыр* – неглубокая яма; *сай жир* – неглубокое мелкое место, мелководье; *сайга утыру* в разн. знач. сесть на мел; тирән елга агар тавышсыз, *сай елга* агар агар шалтырап посл.. глубокая река течет без шума, мелкая – с шумом [17, 462 б.].

Қорыта келе, тарихи қала атауы Сайрам сол жердегі *Сайрам сув* деген өзен атына байланысты қойылған. Ал сайрам сөзі *сайыз//саяз* деген мағынаны береді. Бұл сол өзеннің суы аздығын және арық-арыққа бөлініп, тайыз болып ағатын білдіреді.

«Шежіре-и теракима» еңбегінде кездесетін топонимдердің бірі – *Сыр* өзені. Мысалы: *Isıǵ Köl ve Almaliq ve Sayram ve Uluǵ Taǵlar ve Kiçig Taǵlar bu yurtlarning barçasın taşlap Sir suyuning ayaqına keldi* (Ыстықкөл, Алмалық, Сайрам, Үлкен Талғар, Кіші Талғар секілді қоныстарының бәрін тастап Сыр суының аяғына келді) [2, 169 б.].

XVII ғасырдағы Сыр суы, Сыр өзені деген атаумен белгілі болған өзен қазіргі Сырдария өзені. Сырдария сөзінің этимологиясына қатысты екі түрлі деректі көрсетсек болады. Олардың алғашқысы ғалым А. Левшиннің пікірі: «Дарья, в татарском (т.е. тюркском) языке, есть нарицательное имя всякой реки. Сыр значит желтый». Демек, А. Левшиннің пікірінше Сырдария түркі тіліндегі *Сарыдария* сөзінен шыққан.

Екінші, зерттеуші ғалым С.Г. Кляшторныйдың пікірінше Сыр өзені өзбек, тәжік тілдеріндегі «*Сир об*» (полноводие воды) сөзімен түбірлес. Шығыс Түркістандағы ескі сақ, соғди тілдерінің құжаттарында *сыр* «жақсы өте, көп» деген мағынада қолданылады [18, 190 б.].

Сырдария сөзінің *дария* компоненті парсы тілдерінен түркі тілдеріне енгенін, өзен мағынасында қолданылатынын В. Бартольд көрсеткен. Ал Сыр өзенінің этимологиясы қазақ, өзбек, қырғыз т.б. түркі тілдеріндегі бояу мағынасында қолданылатын *сыр* сөзімен байланысты болу да мүмкін, өзеннің бұлай айтылуына Сыр суының бояулы, сырлы су тәрізді лайланып ағуы себепші болса керек – деген пікір бар [19, 94 б.].

Бірақ бұл атаудың этимологиясына қатысты Қ. Өмірәлиевтің зерттеулерінде мынадай тұжырымдар келтірілген. Ғалым Сыр өзенінің атауына қатысты былайша жазады: «Сонау I ғасырдан бермен қарай *Силис* Сыр өзені деп аталып келеді. *Силистің* «Сыр»

түріне өзгеруі осы өңірдегі түркі тайпалары тіліндегі *л/р* алмасуының екінші кезеңі Х-ХІ ғасырмен тұтас болуы мүмкін: Сондай *Сил(-ис)* қандай мағыналы сөз? І ғасырда *Силис* аталған өзеннің ежелгі *Сил* сыңары түркі тілінде, дәлірек айтқанда, осы өңірдегі тайпалар тілінде *інжу* (*йінжу*) сөзінің синонимі ретінде қолданылған. Ежелгі иран тіліндегі *Яксарт* («нағыз інжу») осы сөздің аудармасы болуы мүмкін. Олай дейтін себебіміз қазіргі чуваш тілінің диалектісінде «інжу» деген мағына беретін *селем* деген сөз сақталған [20, 323 б.]. Тегінде бір мағынада осы *сел-ем/* мен *Сил(-ис)/* сөздерінің құрам жағынан күрделенген бір түбір болуы ықтимал» [11, 81 б.].

Жоғарыда келтірілген тұжырымдардан біздің эрамыздың бас кезінде *Силис* атанған өзен атының Сырдария бойына оғыздар келген кезеңнен Сыр атанғанын аңғарамыз. Сыр гидронимінің этимологиясына қатысты ғылыми талдауларды түйіндей келе мындай деректерді айтуымызға болады. Біздің эрамызға дейінгі Александр Македонский заманынан ерте орта ғасырға дейінгі Сыр өзенінің тарихтағы алғашқы аты – *Яксарт*. И. Марквартың зерттеуінше бұл көне иран тіліндегі «*iaksarta*» (истинный жемчуг – нағыз інжу) сөзінен қойылған. Ал көне түркі жазуларындағы Сырдың аты – *йенчу угуз* (інжу өзен) осы көне иран тілінен аударылып алынған. Бұған сол кездегі қытай нұсқалары Сырды *Чжень – чжу – хэ* (река истинного жемчуга) деп атауы да дәлел. Олай болса *Сил(-ис)/* *Сыр* атауы да түркі тілдеріндегі *л/р* дыбыстарының сәйкестігіне байланысты. Көне түркі сөздері мен формалары чуваш тілінде көбірек сақталған. Ендеше ғалым Қ. Өмірәлиевтің көрсеткен чуваш сөзі – *сел-ем/-* «жемчуг» - көне иранның «*iaksarta*» (истинный жемчуг) сөзінің аудармасы болып шығады. Ал көне түркі тіліндегі –*л* дыбысы –*р* дыбысына ауысатыны түркітануда белгілі құбылыс [11, 138 б.].

Талданып отырған Сыр гидронимінің көне түрі *Сил* мен жаңа түрі *Сыр*– ескі иран тілінен аударылған *інжу* деген сөз. Көне иран тіліндегі *Яксарт*, түркі тілдеріндегі *Суп//Сыр* және *Йенч угуз* иран тіліндегі; «*iaksarta*» (истинный жемчуг) сөзінен алынған.

«Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін топонимдердің бірі – *Талғар*. Мысалы: *Isiğ Köl ve Almalıq ve Sayram ve Uluğ Tağlar ve Kiçiq Tağlar bu yurtlarning barçasın taşlap Sir suyunıng ayaqına keldi* (Ыстықкөл, Алмалық, Сайрам, Үлкен Талғар, Кіші Талғар секілді қоныстарының

бәрін тастап Сыр суының аяғына келді) [2, 169 б.].

Талғар – қазіргі Алматы облысындағы тау атауы. Талғар – Іле Алатауының ең биік шыңы, биікті – 5017 м. Талғар шыңынан батысқа қарай да, шығысқа қарай да Іле Алатауы төмендей береді. Талғар Шелек-Кемин тау торабында орналасқан. Талғардың Іле Алатауының ең биік нүктесі болуы оның атының қойылуына да ықпал еткен.

Талғар сөзін этимологиялық жақтан талдағанда екі компоненттен тұратынын көреміз: *Тал + гар*. *Тал*– тәжік тілінде «холм, пригорок, горка, возвышенность, бугорок» [21, 377 б.]. Атаудың екінші компоненті + *гар* көптеген тілдік семьяларда, оның ішінде түркі тілдерінде *тау* дегенді білдіреді. Бұл жөнінде ғалым Э.М. Мурзаев: «Внимательный топонимист заметит сходство семантики и фонетики во многих словах, относящихся к разным языкам индоевропейской семьи или даже за пределами ее. Приведу такой ряд с упоминавшимся термином *гора*: слав. *гора*, *афг. гар* в том же значении, *алб. gur*, *арм. kar* «камень», *др.-инд. giris*, *авест. gairu* «гора», *хинди гар* «замок, крепость», *тибет гархи* «крепость», топоним *Гардой* (Ягноб, Тадж.) «горная земля», *груз. дога* «горка», *азерб. отгар* «гора с хорошими пастбищами» (*тюрк. от* – «трава»). Пока связь всех этих элементов легко объяснима: в тибетском языке можно думать о заимствовании из хинди и санскрита, в азербайджанском и грузинском из окружающих индоевропейских языков, в первую очередь из иранских, которые обогатили лексику кавказских языков» [22, 23 б.].

Э.М. Мурзаевтың алғашқы салыстыруы дұрыс, бірақ *гар//гора* термині үндіевропа тілдерінен басқа тілге ауысқан деген пікірі талас туғызары анық.

Талғар оронимінің этимологиясын айқындасақ: *тал* (иранша «тау»)+ *гар* (көптеген тілдерде соның ішінде көне түркі тілінде де «тау»), яғни «*тау*» + «*тау*». Мұндай бір мағыналы сөздің қабаттасуы топонимикада жиі кездесетін құбылыс: *Дабысынтұзсоль* (монғолша *давсн* «тұз» + қазақша *тұз* + орысша «соль», сонда: *тұз+тұз+тұз*) т.б.

Сонымен *Талғар* атауы өте ертеден келе жатқан атау. Оның құрамындағы + *гар* компоненті ең көнесі, оны жоғарыдағы тілдік семьялардағы мысалдардан көруімізге болады. Ал *тал* сөзі «тау» мағынасында тәжік тілінде ғана кездеседі, сондықтан бұл кейін

қосылуы мүмкін. Алғашқы қауым адамдары ат қойғанда «Алатау», «Қаратау» деген атаулар болмаған, бұл типтес атаулар тек *тау* деп қана аталған. Соңдықтан екі түрлі тілдік семьяға кіретін иран тіліндегі «тал» мен түркі тілдеріндегі «*гар*» *тау+тау* типімен жасалуы заңдылық. Сол секілді Іле Алатауының ең биік шыңын иран тілдестер де, көне түркілер де өз тілдерінде әр қайсы *тау* деп атауы да ороним рельефін анық көрсетіп тұр. Жергілікті қазақтар тілінде «Талғардың тал шоқысы» деген тіркес бар. Мұндағы *тал* да, иран тіліндегі *тал* да «тау» мағынасын білдеретін иран сөзінен алынуы мүмкін. Сонда аталған тіркес «Талғардың тау шоқысы» (яғни «ең биігі») деген мағынаны білдіреді.

Нәтижелер

«Шежіре-и теракиме» еңбегінде кездесетін жер-су атауларының лексика-семантикалық ерекшеліктерін, морфологиялық тұлғасын, қолданылу аясын анықтау, туыстас тілдер фактілерімен салыстыру, этнографиялық сипатын саралау – түркі тілдері арасындағы тарихи сабақтастықты айқындауда, тілдің тарихи даму сатысын зерделеуде қашан да маңызды. Түркі тілдері, оның ішінде оғыз, қыпшақ, қарлұқ тобына жататын әрбір түркі тілінің өзара айырмашылықтарын, ерекшеліктерін, ортақтықтарын, жалпы лингвистикалық сипатын терең зерттеу үшін тарихи шығармалардың, қолжазба еңбектердің алатын орны ерекше. Тіл білімінің маңызды салаларының бірі – ономастика. Жалқы есімдердің ішінде жер-су атауларының семантикалық мәнін ашу, этимологиялық сипатын айқындау, ұлттық маңызын ашып көрсету қазіргі тіл білімі үшін пайдалы, тілдің тарихи тұрғыда қалыптасып дамуы үшін, ұлттық идеология жағынан да ерекше маңызға ие.

Белгілі бір аймақтағы топонимдер (жер-су аттары) белгілі бір халықтың немесе бірнеше халықтың тілдік негізінде жасалады. Яғни сөз этимологиясын зерттеуге қатысты тұжырымдар мен пікірлер топонимдердің этимологиясын зерттеуге де тікелей қатысы бар. Тіл ғылымы тұрғысынан топонимдердің этимологиясын зерттеу үшін алдымен белгілі территориядағы топонимдерді синхронды бағытта лексика-семантикалық және лексика-грамматикалық тұрғыдан зерттеу жүргізу қажет. Мұндай зерттеулер жер-су аттарының қойылуында, мағынасында және

грамматикалық амалдары жағынан қандай заңдылықтар бар екенін жете түсінуге және этимологиялық зерттеулерге жол ашады.

Қорытынды

Зерттеу барысында «Шежіре-и теракиме» еңбегіндегі *Талас, Жайық, Сайрам, Сыр, Талғар* секілді жер-атауларына семантикалық талдау жасалды, этимологиясына қатысты тұжырымдар жасалды, этнографиялық сипаты сараланды. Олардың ауыспалы не тура мағынадағы қолданысы, түркі тілдері арасындағы, өзге де тілдер арасындағы фонетикалық өзгешеліктері мен морфологиялық ерекшеліктеріне назар аударылды. Фонетикалық талдау кезінде дыбыстық сәйкестіктерге (варианттылық), морфологиялық талдау барысында түбір, қосымшалардың жасалуына тоқталдық. Сонымен бірге, аталған топонимдердің бүгінге шейін қолданылып келе жатқан формасы, олардың қолданылуы мен мағыналық жақтарына (семантикалық жақындығы мен алшақтығына) салыстырмалы талдаулар жүргізілді. Зерттеу барысында алтаист, түркітанушы ғалымдардың зерттеулері, ғылыми пікірлері негізге алынып ғылыми-теориялық қорытындылармен толықтырылды. Зерттеуші ғалымдардың пікірлеріне сүйеніп, ғылыми гипотезаларды салыстыра отырып топонимдердің этимологиясын айқындауға тырыстық.

«Шежіре-и теракиме» Орта Азия жерінде, түркілер арасында дүниеге келген тарихи шығарма болғандықтан оның лексикалық қабатында түркілік элементтерден өзге араб, парсы сөздері де мол кездесіп отырады. Сонымен бірге аталған шығарма тілінен елімізде орналасқан көптеген жер-атауларын да қатысты ақпараттарды көре аламыз. Ал сол топонимдерді ғылыми тұрғыда жүйелеп, олардың атауларына қатысты тарихи мәліметтерді, тілдік талдауларды бір ізге салу, гипотезалық деңгейден нақтылы ғылыми тұжырымдар деңгейіне дейін айқындау әлі де болса зерттеуді қажет етер анық.

Қаржыландыру

Аталған мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен BR10965370 «Ұлы Жібек жолының тарихи топонимиясын ғылымдар тоғысында зерделеу» атты мақсатты бағдарламалық жоба аясында жазылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Тасполатов Б.Т. «Қазығұрт топонимдері» Монография. – Шымкент: «Әлем», 2016. – 168 б.
2. Ölmez Z.K. Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü). –Ankara: «Şafak Matbaacılık», 1996. – 559 s.
3. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – Москва, 1951. – 451 с.
4. Щербак А.М. «Огуз-наме», «Мухаббат-наме». Памятники древнеуйгурской и староруйгурской письменности. Ан СССР: Институт языкознания, 1959. – 169 с.
5. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т III, часть 1. Санкт-Петербург: Типография Российской Императорской Академии Наук, 1905. – 1260 с.
6. Хабшай С., Миніс Ә. Монғолша-қазақша сөздік. – Уланбатор: Монғол мемлекет баспасы, 1954. – 396 б.
7. Рамstedт Г.И. Введение в алтайское языкознание. – М.: Изд-во иностр. лит., 1957. – 255 с.
8. Рясянен М. Материалы по исторической фонетике тюркских языков. М.:Изд-во иностр. лит., 1955. – 222 с.
9. Абдуллаев Ф.А. Фонетика хорезмских говоров. – Ташкент: Фан Узбекской ССР, 1967. – 245 с.
10. Аманжолов С.А. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. Алма-Ата: Казахское государственное учебно-педагогическое издательство. – 452 с.
11. Өмірәлиев Қ. Түркі тілдеріндегі р, л дыбыстарының алмасуы // Исследования по тюркологии. – Алма-ата, 1959. – 138-140 б.
12. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. – Л.: Изд-во Акад. наук СССР, гос. тип. им. Ив. Федорова, 1927. – 268 с.
13. Дмитриев Н.К. Фонетические закономерности начала и конца тюркского слова. – М.: ИСГТЯ, 1955. – 327 с.
14. Әбдірахманов А. Топонимика және этимология. – Павлодар: С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, 2010. – 240 б.
15. Өмірәлиев Қ. «Қазығұрт» және оған қатысы бар топонимдер жайлы // «Қазақстан мектебі» журналы. – 1967. – № 4. – 82 б.
16. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1965. – 475 с.
17. Османов М.М. Татарско-русский словарь. – М.: «Советская энциклопедия», 1966. – 868 с.
18. Кляшторный С. Яксарт-Сыр-Дарья // СЭ. – 1953. – № 3. – 190 с.
19. Әбдірахманов А. (1959) Қазақстанның жер-су аттары. – Алматы: Қаз.ССР ҒА баспасы. – 221 б.
20. Сироткин М.В. Чувашско-русский словарь. - М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1961. – 632 с.
21. Рахими М.В., Успенская Л.В. Таджикско-русский словарь. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. – 789 с.
22. Мурзаев Э.М. Местные географические термины и их роль в топонимии // Вопросы географии. Сб. 81: Местные географические термины. –1971. – С. 23.

Д.Ә. Балтабай¹, Зеки Каймаз²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Университет Еге, Измир, Турция

Этнографический характер топонимов в исторического труде «Шежіре-и теракиме»

Аннотация. В лингвистике особое значение имеет определение лексико-семантического значения топонимов, дифференциация этнографического характера, их этимологический анализ. Рассмотрение собственных имен не только в семантическом аспекте, но и в их связи с мировоззрением нации, обычаями, культурой, многовековой историей свидетельствует о большой познавательной деятельности языка. В исследовательской статье проведен семантический анализ названий земель и вод Талас, Жайык, Сайрам, Сыр, Талгар, встречающихся в работе «Шежіре-и теракиме», даны выводы по этимологии, дифференцирован этнографический характер. Обращается внимание на употребление их в переносном или буквальном значении, фонетические различия и морфологические особенности между тюркскими языками, а также и другими языками. При фонетическом анализе особое значение придается звуковым соответствиям (вариативности), при

морфологическом разборе - созданию корней, придатков, изучается исторически. Вместе с тем проведен смысловой (семантической близости и расхождения) сравнительный анализ использования данных топонимов на сегодняшний день. Так как данное историческое произведение является одним из памятников средневековой письменности Чагатая, то в его лексическом слое имеется большое количество языковых единиц, общих для тюркских языков. Посредством проведения диахронного, синхронного анализа дифференцированы лингвистические особенности между тюркскими языками, относящимися к кипчакской группе и огузской группе. В ходе исследования были даны научно-теоретические выводы, основанные на исследованиях, научных мнениях ученых-алтаистов, тюркологов. Изучение этнографического характера топонимов, определение исторического происхождения, демонстрация сферы их применения на сегодняшний день, научное изучение их как явления в сознании нации свидетельствует об актуальности статьи.

Ключевые слова: топонимы, гипотеза, семантика, диахронный анализ, историческое произведение.

D.A. Baltabai¹, Zeki Kaymaz²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Ege University, Izmir, Turkey

The ethnographic nature of toponyms in the historical work *Shezhire-i Terakime*

Abstract. In linguistics, the definition of the lexical and semantic meaning of toponyms, the differentiation of ethnographic character, and their etymological analysis are of particular importance. Consideration of proper names not only in the semantic aspect, but also in their connection with the worldview of the nation, customs, culture, centuries-old history testifies to the great cognitive activity of the language. The research article provides a semantic analysis of the names of lands and waters of Talas, Zhaiyk, Sairam, Syr, Talgar found in the work *Shezhire-i terakime*, conclusions on etymology are given, the ethnographic character is differentiated. Attention is drawn to their use in figurative or literal meaning, phonetic differences and morphological features between the Turkic languages, as well as other languages. In phonetic analysis, special importance is attached to sound correspondences (variability), in morphological analysis – creation of roots, appendages, is studied historically. At the same time, a semantic (semantic proximity and discrepancy) comparative analysis of the use of these toponyms to date has been carried out. Since this historical work is one of the monuments of the medieval Chagatai script, there are a large number of linguistic units common to the Turkic languages in its lexical layer. Linguistic features between the Turkic languages belonging to the Kipchak group and the Oguz group are differentiated by conducting diachronic, synchronous analysis on them. In the course of the study, scientific and theoretical conclusions were given based on research, scientific opinions of scientists - Altaists and Turkologists. The study of the ethnographic nature of toponyms, the determination of their historical origin, the demonstration of their scope of application today, the scientific study of them as a phenomenon in the consciousness of the nation indicate the relevance of the article.

Keywords: toponyms, hypothesis, semantics, diachronic analysis, historical work.

References

1. Taspolatov B.T. (2016) «Qazyqurt toponimderi» [Toponyms of Kazygurt] Monografiya. (Shymkent, «Alem», 168 p.), [in Kazakh].
2. Olmez Z.K. Ebulgazi Bahadır Han Shecere-i Terakime (Turkmenlerin Soykutugu) [Pedigree of Turkmens]. (Ankara, «Shafak Matbaacilik», 1996, 559 p.), [in Turkish].
3. Malov S.E. Pamyatniki drevnetyurkskoj pi'mennosti. Teksty i issledovaniya [Monuments of ancient Turkic writing]. (Leningrad, 1951, 451 p.), [in Russian].
4. Shcherbak A.M. «Oguz-name», «Muhabbat-name». Pamyatniki drevneujgurskoj i staroujgurskoj pismennosti [Monuments of ancient Uighur and Old Uighur writing]. (An SSSR, Institut yazykoznanij, 169 p.), [in Russian].
5. Radlov V.V. Opyt slovarya tyurkskih narechij [The experience of the dictionary of Turkic dialects]. T. III, chast 1 (Sankt-Peterburg, Tipografiya Rossijskoj Imperatorskoj Akademii Nauk, 1905, 1260 p.), [in Russian].

6. Habshaj S., Minis A. Mongolsha-qazaqsha sozdik [Mongolian-Kazakh Dictionary]. (Ulanbator, Mongol memleket baspasy, 1954, 396 p.) [in Kazakh].
7. Ramstedt G.I. Vvedenie v altajskoe yazykoznanie [Introduction to Altai Linguistics]. (Moscow, Izd-vo inostr. Lit., 1957, 255 p.), [in Russian].
8. Ryasyanen M. Materialy po istoricheskoy fonetike tyurkskih yazykov [Materials on the Historical Phonetics of the Turkic Languages]. (Moscow, Izd-vo inostr. lit., 222 p.), [in Russian].
9. Abdullayev F.A. Fonetika khorezmskikh govorov [Phonetics of Khorezm Dialects]. (Tashkent, Fan Uzbeksoy SSR, 245 p.), [in Russian].
10. Amanzholov C.A. Voprosy dialektologii i istorii kazakhskogo yazyka [Questions of dialectology and history of the Kazakh language]. Alma-ata: Kazakhskoye gosudarstvennoye uchebno-pedagogicheskoye izdatelstvo. 452 p. [in Russian].
11. Omiraliyev Q. Turki tilderindegi r, l dybystarynyn almasuy [The exchange of sounds p, l in the Turkic languages] Issledovaniya po tyurkologii. Alma-ata.1969. P. 138-140, [in Kazakh].
12. Bartold V.V. Istoriya kulturnoj zhizni Turkestana [The history of the cultural life of Turkestan]. (Leningrad, Izd-vo Akad. nauk SSSR, gos. tip. im. Iv. Fedorova, 1927, 268 p.), [in Russian].
13. Dmitriev N.K. Foneticheskie zakonomernosti nachala i konca tyurkskogo slova [Phonetic patterns of the beginning and end of the Turkic word]. – (ISGTYA, M, 327 p.), [in Russian].
14. Abdirahmanov A. Toponimika zhane etimologiya [Toponymy and Etymology]. (Pavlodar, S. Toraigyrov atyndagy Pavlodar memlekettik universiteti, 240 p. [in Kazakh].
15. Omiraliyev Q. «Qazyqurt» zhane ogan qatysy bar toponimder zhajly» [On *Qazykurt* and related toponyms] «Qazaqstan mektebi» zhurnaly. No. 4. 82 p.[in Kazakh].
16. Yudahin K.K. Kirgizsko-russkij slovar [Kyrgyz-Russian Dictionary]. (Moscow, «Sovetskaya enciklopediya», 1965, 475 p.), [in Russian].
17. Osmanov M.M. (1966) Tatarsko-russkij slovar [Tatar-Russian Dictionary]. (Moscow, «Sovetskaya enciklopediya», 868 p.), [in Russian].
18. Klyashtornyj S. Yaksart-Syr-Darya [Yaksart-Syr-Darya] SE. No.3. str.190. (in Russian).
19. Abdirahmanov A. (1959) Qazaqstannyn zher-su attary [Toponyms in Kazakhstan]. – Almaty: Qaz. SSR GA baspasy. – 221 b. (in Kazakh).
20. Sirotkin M.V.(1961) Chuvashsko-russkij slovar [Chuvash-Russian Dictionary]. (Moscow, Gosudarstvennoe izdatelstvo inostrannyh i nacionalnyh slovarej, 632 p.), [in Russian].
21. Rahimi M.V., Uspenskaya L.V. (1954) Tadzhiksko-russkij slovar [Tajik-Russian Dictionary]. (Moscow, Gosudarstvennoe izdatelstvo inostrannyh i nacionalnyh slovarej, 789 p.), [in Russian].
22. Murzaev E.M. Mestnye geograficheskie terminy i ih rol v toponimii [Local geographical terms and their role in toponymy] Voprosy geografii. Sb. 81: Mestnye geograficheskie terminy. Moscow, P. 23. [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Балтабай Досжан Әмірұлы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, Қазақстан.

Зеки Каймаз – профессор, Еге университеті, Измир, Түркия.

Балтабай Досжан Амирулы – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Зеки Каймаз – профессор Университета Еге, Измир, Турция.

Baltabay Doszhan Amiruly – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Zeki Kaymaz – Professor, Ege University, Izmir, Turkey.